

ΠΟΛΥΓΝΩΤΟΣ ΒΑΓΗΣ Ο ΘΑΣΙΟΣ ΓΛΥΠΤΗΣ*

Χάιδω Κουκούλη - Χρυσανθάκη

Στην Καβάλα στις 3 Δεκεμβρίου 1978 έγιναν τα εγκαίνια της πρώτης στην Ελλάδα αναδρομικής έκθεσης έργων του Θάσιου γλύπτη Πολύγνωτου Βαγή¹. Ο Βαγής, που έζησε και δημιούργησε το έργο του στις Ηνωμένες Πολιτείες, λίγο πριν πεθάνει, κληροδότησε τα έργα του στο ελληνικό κράτος, διατυπώνοντας στη διαθήκη την επιθυμία να εκτεθούν τα έργα στην πατρίδα του Θάσο ή στην πλησιέστερη στη γενέτειρά του πόλη. Το κληροδότημα Βαγή-γλυπτά, πίνακες και το προσωπικό του αρχείο - βρίσκεται εδώ και 10 χρόνια περίπου στην Καβάλα, αλλά ακόμα δε βρήκε τη θέση και την προβολή που του αξίζει.

Η οργάνωση μιας προσωρινής έκθεσης ορισμένων έργων του Βαγή έδωσε την ευκαιρία στην πόλη μας να γνωρίσει το έργο ενός σημαντικού γλύπτη και να εκτιμήσει το μέγεθος της πνευματικής περιουσίας, που πρόσφερε στην Ελλάδα και στον τόπο του.

Όταν θέλει να μιλήσει κανείς για το έργο ενός καλλιτέχνη, θα καταφύγει στη βιογραφία του, όπου θα αναζητήσει τα γεγονότα εκείνα που βάρυναν στη ζωή του και σημάδεψαν το έργο του. Στην περίπτωση του Βαγή θα σταθούμε σε τρεις παράγοντες που έπαιζαν σημαντικό ρόλο νομίζω στη διαμόρφωση της καλλιτεχνικής του φυσιογνωμίας:

* Η εργασία αυτή είναι δημοσιευμένη στο περ. «Σκαπτή Ύλη» του έτους 1978, που εκδίδει ο Σύνδεσμος Φίλων Γραμμάτων και Τεχνών Καβάλας. Επειδή είναι η μόνη αξιόλογη εργασία που αναφέρεται στη ζωή και στο έργο του μεγάλου γλύπτη Πολύγνωτου Βαγή, την αναδημοσιεύουμε.

1. Η έκθεση οργανώθηκε από το Σύνδεσμο Φίλων Γραμμάτων και Τεχνών Καβάλας με συνεργασία του Άδελφάτου του Δήμου Καβάλας «Λαογραφικό Μουσείο-Έργα Π. Βαγή». Στην οργάνωση της έκθεσης συνεργαστήκαμε με το γλύπτη Δημοσθένη Σωτηρούδη, που εκπροσωπώντας και το Άδελφάτο του Δήμου, στο Διοικητικό Συμβούλιο του οποίου ανήκει, δούλεψε με πολύ ενθουσιασμό. Η έκθεση είχε προγραμματισθεί για μια βδομάδα 3-11 Δεκεμβρίου αλλά τελικά ύστερα από ειδική χρηματοδότηση του Υπουργείου Β. Ελλάδος παρατάθηκε ως τις 18 Δεκεμβρίου. Την έκθεση επισκέφτηκαν περισσότερα από 3000 άτομα, που εκφράζανε το θαυμασμό τους.

Πρώτα απ' όλα η καταγωγή του: Ο Βαγής γεννήθηκε στη Θάσο, σ' ένα ελληνικό νησί με μια δική του νεοελληνική πολιτιστική παράδοση φορτωμένη από τις αναμνήσεις της αρχαιότητας. Τα ερείπια του λαμπρού παρελθόντος του νησιού στην αρχαιότητα σημαδεύουν τα πρώτα βιώματα του Βαγή στο ελληνικό τοπίο, ενώ ο λεπτοξυλουργός πατέρας του που του διδάσκει την ξυλογλυπτική τον συνδέει με τη γνήσια λαϊκή τέχνη, που ανθίζει στο νησί.

Δεύτερος μεγάλος καταλύτης που σφραγίζει το ανθρώπινο και καλλιτεχνικό του πρόσωπο στέκουν οι σκληρές εμπειρίες της ξενιτιάς, που από την εφηβική του ηλικία ζει ο καλλιτέχνης. Κι ένας τρίτος παράγοντας εξ ίσου σημαντικός με τους προηγούμενους είναι χωρίς αμφιβολία το περιβάλλον, όπου διαμορφώνεται και ολοκληρώνεται ως καλλιτέχνης ο Βαγής: Η Νέα Υόρκη, ένας χώρος όπου διασταυρώνονται την εποχή εκείνη όλα τα καλλιτεχνικά ρεύματα του παλιού και του νέου κόσμου.

Ο Βαγής γεννήθηκε στην Ποταμιά της Θάσου στα 1894. Ο πατέρας του Γεώργιος Βαγής ήταν Θάσιος και η μητέρα του Αγγελική Υδραίου καταγόταν από γνωστή οικογένεια ναυτικών της Ύδρας, ένας κλάδος της οποίας είχε εγκατασταθεί στη Λήμνο. Η οικογένεια είχε 7 παιδιά. Έφηβος 17 χρόνων, στα 1911, ο Βαγής αφήνει την τουρκοκρατούμενη ακόμα πατρίδα του και έρχεται μετανάστης στη Νέα Υόρκη. Ο σκληρός αγώνας για την επιβίωση δεν του νεκρώνει το έμφυτο ταλέντο του. Παιδί ακόμα στα βουνά της πατρίδας του πελεκούσε το ξύλο και την πέτρα, στη Νέα Υόρκη εξακολουθεί να δίνει μορφές και σχήματα σε πέτρα ή σε ξύλα, καμιά φορά και στις λάσπες του δρόμου. Στα 1917 χτυπά τις πόρτες των καλλιτεχνικών σχολών της Νέας Υόρκης, που δεν ανοίγουν βέβαια εύκολα σ' έναν αγράμματο μετανάστη. Μόνο χάρις στην επιμονή του και στο ταλέντο, που ξεχωρίζει από τα πρώτα κιόλας έργα του, καταφέρνει τελικά να εγγραφεί στην Cooper Union της Νέας Υόρκης, όπου σπουδάζει γλυπτική 6 μήνες. Ακολουθεί ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος και ο Βαγής κατατάσσεται εθελοντής στο αμερικανικό ναυτικό. Με το τέλος του πολέμου αποκτά την αμερικανική υπηκοότητα και στα 1919 εγγράφεται τελικά στο Beaux Arts Institute της Νέας Υόρκης, όπου σπουδάζει γλυπτική τρία χρόνια με δασκάλους σημαντικούς γλύπτες, όπως τον C. Boulgon και τον F. Aitken.

Από το 1920 αρχίζει ο Βαγής να παίρνει μέρος σε εκθέσεις γλυπτικής της National Academy of Design και στα 1922 γνωρίζει την πρώτη του επιτυχία: Το γλυπτό του «Ο Πάππος μου» θεωρείται το καλύτερο της έκθεσης. Είναι ένα πορτραίτο σε χαλκό του παππού του, όπου τα πλούσια εξπρεσιονιστικά στοιχεία δοσμένα με δυνατές πλαστικές φόρμες συνθέτουν το δυνατό πορτραίτο ενός βασανισμένου αλλά όχι νικημένου από τη ζωή γέρου.

Ακολουθεί μια περίοδος εντατικής δουλειάς, φορτωμένη μ' όλες τις αγωνίες του μετανάστη, που θέλει να επιβιώσει, να σπουδάσει και να βοηθήσει οικονομικά την οικογένεια στην πατρίδα. Από το 1923 οι συνθήκες εργασίας καλυτερεύουν, γιατί μια υποτροφία του Whitney Museum Club, που την κρατά ως το 1933, του εξασφαλίζει το ενοίκιο ενός εργαστηρίου.

Στα 1925 ο Βαγής πρέπει να είναι ένας αρκετά γνωστός γλύπτης, αφού η National Encyclopaedia of American Biography του ζητά στοιχεία για να τον συμπεριλάβει στην έκδοσή της, που κυκλοφόρησε στα 1928.

Ο Βαγής παίρνει κάθε χρόνο μέρος στις εκθέσεις της National Academy of Design της Νέας Υόρκης και σε άλλες ομαδικές εκθέσεις γλυπτικής. Ως το τέλος της ζωής του πήρε μέρος σε πάνω από 40 εκθέσεις στα μεγαλύτερα μουσεία νεότερης τέχνης των Ηνωμένων Πολιτειών, ενώ ατομικές του εκθέσεις οργανώθηκαν από πολύ σημαντικές ιδιωτικές γκαλερί της Νέας Υόρκης.

Έργα του βρίσκονται σήμερα στο Modern Museum of Art της Νέας Υόρκης, στο Brooklyn Museum της Νέας Υόρκης, στο Art Student's League της Νέας Υόρκης, στο Toledo Museum του Ohio, στο Tel Aviv Museum του Ισραήλ και σε ιδιωτικές συλλογές στην Αμερική και στην Ευρώπη. Στην Ελλάδα εκτός από τη συλλογή του Δήμου Καβάλας, υπάρχουν ορισμένα αντιπροσωπευτικά έργα του στην Εθνική Πινακοθήκη, που προέρχονται από το ίδιο κληροδότημα.

Στην πρώτη περίοδο του έργου του σημειώνεται έντονη επίδραση της αρχαίας ελληνικής τέχνης. Μετά από τα πρώτα έργα του, που έχουν πολλά εξπρεσιονιστικά στοιχεία που θυμίζουν παράδοση Rodin, ο Βαγής περνά σε φόρμες κλασσικές ή μάλλον κλασσικιστικές. Θέματά του μορφές από την αρχαία ελληνική ιστορία και μυθολογία («Φειδιππίδης», «Ο τελευταίος των 300 της Σπάρτης», «Ηλέκτρα», «Αστυάναξ»), μορφές και συμπλέγματα συμβολικά («Ο Κύκλος», «Το Σύμπαν», «Μετά το παράπτωμα», «Προσευχή») ή θέματα παρμένα από τη νεότερη ιστορία του ελληνισμού, όπως «Η τραγωδία της Σμύρνης», έργο με υψηλή έμπνευση και εκτέλεση.

Αξιολογικά είναι τα πορτραίτα της πρώτης δεκαετίας του Βαγή, όπου η ρεαλιστική διάθεση πλουτίζεται με πολλά ιδεαλιστικά στοιχεία.

Η σειρά των κλασσικιστικών έργων του Βαγή κλείνει γύρω στα 1930. Το έργο του «Σφαιριστής» στέκει στο τέλος της σειράς. Η κίνηση είναι κι εδώ, όπως στο Δισκοβόλο του Μύρωνα, μοιρασμένη σ' όλο το σώμα. Αντίθετα ωστόσο με το Δισκοβόλο, που είναι μια σύνθεση κλειστή και με συμπυκνωμένη δύναμη, στο «Σφαιριστή» η ένταση έχει χαλαρώσει, καθώς ο σφαιριστής έχει πετάξει πια τη σφαίρα και την παρακολουθεί να φτάνει στο τέρμα της.

Ο κλασσικισμός που σφραγίζει τα έργα του Βαγή σ' αυτή την πρώτη δεκαετία της δουλειάς του έχει νομίζω δύο πηγές: Ως ένα σημείο οφείλεται

στην επίδραση του γαλλικού νεοκλασικισμού του Maillol και του Bourdelle, που την εποχή αυτή επηρεάζουν ένα σημαντικό αριθμό Αμερικανών γλυπτών. Στην περίπτωση ωστόσο του Βαγή η εξάρτηση και η έμπνευση από τα αρχαία ελληνικά πρότυπα έχει μια πιο άμεση και αυθόρμητη πηγή: Ο Βαγής είναι Έλληνας και κάτι περισσότερο, είναι μετανάστης που δημιουργεί το έργο του σε μια μεγάλη ξένη χώρα, και, όπως συμβαίνει συνήθως με τους μετανάστες της πρώτης γενιάς, κρατά μια έντονη εθνική συνείδηση. Ο Βαγής όχι μόνο δε νιώθει ξεκομμένος από τον κορμό του ελληνισμού, αλλά θέλει να τοποθετεί την τέχνη του στη συνέχεια της αρχαίας ελληνικής τέχνης. Η αίγλη της αρχαίας Ελλάδας που θερμαίνει πάντα την καρδιά των Ελλήνων μεταναστών σ' όλο τον κόσμο, για τον Βαγή είναι μια ζωντανή εμπειρία, καθώς κατάγεται από τη Θάσο και έχει το ίδιο όνομα με το μεγάλο Θάσιο ζωγράφο της αρχαιότητας, τον Πολύγνωτο.

Ο κλασικισμός του Βαγή δεν είναι άσχετος με την αυθόρμητη εθνική περηφάνια που εκφράζει ο καλλιτέχνης, όταν υπογράφει πάντα τα έργα του ως «Πολύγνωτος Βαγής ο Θάσιος». Αυτός ο αυθορμητισμός, που είναι και η κρυμμένη δύναμη στα γλυπτά του Βαγή, θα τον ωθήσει να ξεπεράσει το πρώτο στάδιο της δουλειάς του και να προχωρήσει πέρα από το συντηρητικό νεοκλασικισμό στους νέους δρόμους που χαράζουν οι πρωτοπόροι γλύπτες του καιρού του.

Από το 1930 ο Βαγής αρχίζει να πειραματίζεται στην αναζήτηση νέων εκφραστικών τρόπων και να προχωρεί προς τον χώρο της οργανικής αφαίρεσης και του κυβισμού. Ο Βαγής δεν αφομοιώθηκε βέβαια με καμιά από τις παραπάνω σχολές. Παρά τις επιδράσεις που δέχεται - κυρίως του κυβισμού - διατηρεί πάντα την εξάρτησή του από τις ορατές φόρμες της φύσης και όπως και άλλοι σημαντικοί γλύπτες που δουλεύουν την εποχή αυτή στις Ηνωμένες Πολιτείες, (J. Flanagan, W. Zorach, G. Lachaise) προχωρεί στην αφαίρεση χωρίς να περνά στην ανεικονική τέχνη. Αναζητά τη μυστική ζωή, που κρύβεται μέσα στους στιβαρούς κορμούς των δένδρων και στις αρχέγοντες πέτρες, και προσπαθεί να την εκφράσει με τα δικά του πλαστικά μέσα, πάντα χρησιμοποιώντας σύμβολα ανθρωπομορφικά ή μορφές ζώων. Ψάχνει και βρίσκει ο ίδιος στην περιοχή του Long Island τα διάφορα είδη των σκληρών ακατέργαστων λίθων και τα απολιθωμένα ξύλα που με το σχήμα τους και το φυσικό τους χρώμα τον βοηθούν στον αυτοσχεδιασμό. Το σκληρό υλικό, που λαξεύεται απ' ευθείας με την μέθοδο direct cutting, φαίνεται μερικές φορές να μαλακώνει σαν κερί, χωρίς ωστόσο να χάνει την πρωτόγονη δύναμή του.

Η ώριμη περίοδος του Βαγή χαρακτηρίζεται ακριβώς από αυτή την κρυφή ένταση που έχουν οι μορφές, καθώς αγωνίζονται να απελευθερωθούν από το σκληρό υλικό που τις γέννησε. Σε πολλά έργα οι μορφές δεν αποκόβονται

τελείως και μια ισχυρή αναγλυφική σχέση τις συνδέει με το έδαφος. Άλλοτε πάλι τα έργα δίνουν την αίσθηση της μισοτελειωμένης εργασίας. Μερικές φορές για να τονισθούν οι πλαστικές φόρμες χρησιμοποιείται λίγη χάραξη ή λίγο επίθετο ερυθρό χρώμα.

Ο δεσμός του Βαγή με την αρχαία τέχνη παραμένει τώρα κυρίως ως αίσθηση του μέτρου και του ρυθμού, ενώ η κλασικιστική ομορφιά της πρώτης περιόδου υποχωρεί για να δώσει τη θέση της στη δύναμη και στην αγωνία της μοντέρνας τέχνης.

Από τα πιο σημαντικά έργα της δεύτερης περιόδου του Βαγή είναι ο «Κύκλωπας», η «Νύχτα», η «Γη», η «Αυγή», ο «Ύπνος». Το τελευταίο έργο, ένα σχηματοποιημένο κεφάλι σε γρανίτη, κέρδισε το α' βραβείο στο ετήσιο φεστιβάλ του Long Island στα 1952, όπου ο Zorach είχε πάρει το β' βραβείο.

Στην ώριμη φάση του έργου του ο Βαγής φαίνεται ότι ελκύεται ιδιαίτερα από τις δυνατές πλαστικές φόρμες του ζωικού κόσμου, δημιουργώντας ένα πλήθος μορφών ζώων, όπως αετούς, πιθήκους, πουλιά, ψάρια, βατράχους, φίδια.

Στην έκθεση του Διοικητηρίου είχαμε την ευκαιρία να παρακολουθήσουμε την καλλιτεχνική πορεία του Πολύγνωτου Βαγή από τις δυναμικές εξπρεσιονιστικές μορφές των πρώτων έργων του («Πόνος», «Θεάνθρωπος», «Ο Πάππος μου») στην ήρεμη κλασικιστική χάρη της πρώτης περιόδου της δουλειάς του («Ηλέκτρα», «Φειδιππίδης») και από τη σειρά των γυναικείων μορφών της μεταβατικής του περιόδου («Ανδρομάχη» και άλλες γυναικείες μορφές) στα έργα της ώριμης περιόδου. Ανάμεσα στα τελευταία ξεχωρίζει το κεφάλι του «Κύκλωπα» με τους καθαρούς όγκους και τη δυνατή καμπύλη της μελαγχολίας στη γραμμή των χειλιών, το σύμπλεγμα της «Αυγής» με το έντονο περίγραμμα που προσπαθεί να σπάσει θαρρείς τις δυνάμεις του σκληρού βασάλτη, το γύψινο εκμαγείο του «Ύπνου», το σχηματοποιημένο φεγγάρι, το αδρά δουλεμένο κεφάλι με τον τίτλο «Πρώι», που είναι φορτισμένο μ' όλη την ένταση των δυνάμεων που κινούνται κάτω από τη σκόπιμα αφημένη ακατέργαστη επιδερμίδα. Είδαμε επίσης μια σειρά από δυνατές μορφές ζώων, ορισμένες από τις οποίες, όπως το πρόπλασμα του «πελαργού», ο «πύθης», το θαυμάσιο «ανάγλυφο του λέοντα και της λέαινας», αντιπροσωπεύουν ευτυχισμένες στιγμές της καλλιτεχνικής του δημιουργίας.

Η έκθεση είχε συμπεριλάβει επίσης και μια σειρά από πίνακες—ακουαρέλλες—και σχέδια του Βαγή. Στους πίνακες κυριαρχεί το δυνατό αίσθημα της πλαστικής φόρμας του γλύπτη, ενώ τα χρώματα μένουν σκληρά και σε μια παρατακτική σχέση μεταξύ τους. Τα σχέδια—προσχέδια γλυπτών κυρίως συνθέσεων—παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη μελέτη της γλυπτικής

του Βαγή. Ορισμένα από τα προσχέδια αυτά ξεχωρίζουν με τη φρεσκάδα και τη δύναμη που τους δίνει η γνησιότητα της πρώτης έμπνευσης².

2. Το παραπάνω σημείωμα δε φιλοδοξεί να αποτελέσει ούτε βιογραφία ούτε ανάλυση του έργου του Πολύγνωτου Βαγή. Μια τέτοια μελέτη θα πρέπει να γίνει κάποτε από ένα ιστορικό της νεότερης τέχνης. Το αρχείο του Βαγή περιέχει ένα πλούσιο υλικό, που θα βοηθήσει και θα κατευθύνει την έρευνα αυτή. Εκτός από τις προσωπικές μαρτυρίες, υπάρχει στο αρχείο η αλληλογραφία του καλλιτέχνη, συγκεντρωμένα στοιχεία από τα σχετικά με το έργο του δημοσιεύματα, κατάλογοι των εκθέσεών του, φωτογραφίες των έργων του.

Το σημείωμα στηρίζεται σε μια γενική ενημέρωση σ' όλο αυτό το αταξινόμητο υλικό, που έγινε με αφορμή την οργάνωση της έκθεσης και ειδικότερα στα εξής σημειώματα και άρθρα:

1. Ένα πολυγραφημένο σημείωμα, πιθανότατα γραμμένο από τον ίδιο τον καλλιτέχνη, με πληροφορίες για τη ζωή και το έργο του ως το 1954. Εκεί αναφέρεται σε μια σειρά σχετικών με το Βαγή δημοσιεύσεων, που δεν μου ήταν προσιτές, αφού το παραπάνω σημείωμά μου γράφτηκε στην Καβάλα.

2. Ένα δακτυλογραφημένο σημείωμα συνταγμένο από τον Δημ. Χριστοφορίδη που συμπληρώνει ερωτηματολόγιο για τη ζωή και το έργο του Βαγή και προορίζεται για την National Encyclopaedia of American Biography (1925).

3. Δ. Χριστοφορίδη, Μηνιαίος εικονογραφημένος Εθνικός Κήρυκας Νέας Υόρκης, Οκτώβριος 1925.

4. Κ. Καιροφύλλα, Ελεύθερος Λόγος, 1925.

5. Δ. Χριστοφορίδη, Μηνιαίος εικονογραφημένος Εθνικός Κήρυκας Νέας Υόρκης, Ιούνιος 1928.

6. The New York Times, Sunday May 8, 1938.

7. New York Herald Tribune, Sunday April 21, 1946.

8. Art News, May 1946.

9. Η. Ζιώγας, Νέα Εστία, Χριστούγεννα 1955, σ. 112 κ.ε.

10. Ε. Φερεντινού, Ζυγός 13, 1955, σ. 8 κ.ε.

11. Σ. Γρανίτσας, Εικόνες, 6.9.63, σ. 20 κ.ε.